

թժշկութիւն ծառայիս", դաբճեալ "գիր արեան կապի, ոյխարաց ամօնն, պատերազմի եւ չըր սահմատի, որի եւ թթի, նետի եւ խոնչարի, նիզակի եւ գոնկի, եւն, եւն, որոնց կը յաջորդեն այլեւայլ աղմատ մնողթմանը :

11. Մաղթմանք ի սուրբ Աստուածածին։
Այլուն, «Ու կ ամենայօրոք հի Աստուածածին պար-
ծանք. ո վերջն յիշատակութիւն հետեւեալ անձին
պահեցյ յամենայն չարէ . . . զՊոսպր երցն . . . »

12. "Սըրբք և աղաւնինք Ս. Աստված Զորյա-
քարին, և նման վեր նշանակուածին ի թ 7. միայն
վերը ապրեա անուան յշխառակութիւն իշխուա-
ռոյական. "ծառապիս Աստվածոց կութիւն ողբ-
ևոյսին."

13. “Գիր թպացի եւ այլքին՝ Սլշմ։
“Առորդն Անսա եւ Ծիզաթ երթայինն, ի վախճանի
մըշտ օտար գրչէ զրուած . . . ի կիրակս եւ ի գո-
հարս եւ ի բրենանց որդիքն ի Սաեփանուն։”

ԹԱՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԵՐՀ գլանածէն
ծրաբըն. “Պրեցա կեպրիանոս ի քանաւս ի գուռն
Սուբբ կարպատին ձեռամբ Արքահամ Սարկաւագին
ի թղթ. Ռին (= 1591):”

(Հայութական ինքնուրություն) ՅՈՎՀ. ՎՐԴ. ՄԻՍՔԵՏԵԱՆ

६८४

የኢትዮጵያውያንድ የተስተካክለ

8

Խորհրդական Հայրիկ :

(ကျော်လှုပ်နည်းပညာ တဲ့ မြန်မာ)

1860ին Խրմեան վարդապետ անցաւ կաւկաս, ուր նա յշա ունէր Մատթէս կաթողիկոսի հովնաւորութեան ներքեւ գրամական հանգանակութեամբ նպաստ ընդունել յօդուու իր կրթուզան ան ունարկութեան։ Էջմիածնայ մեջ Հայրի կարգեց իր սկսու գործի փամակ, հանգանակներն եւ իր գալափարները։ Թէեւ միաբանութիւնը մեծաւ մասամբ խորդ աշքով կը գնաէր զիւր, բայց Կաթողիկոսը կատարեց իր խոսուուն, որուն օգնեցին նաեւ Հայրիկ գործունէութիւնն ըբրանող քանի մի ազգեցիկ աշխարհականներ եւս։ Խրմեան ստացաւ կննդակ իր նպաստակին համար եւ իսկոյն ուղևորեցաւ զէպ ի Տփղիս կաւկասի մայրաքաղաքն այս ժամանակ գեռ նոր էր սկսած զարգանու եւ իր հայեցաքը տարածել գէպ ի Տաճկամանը, զօր ի մասց չէր ձանականը եւ ըմբռներ նորա բան վիճակը, երբ ժողովրդեան մեծ մասը գեռ կանկան անհոգութեամբ կը վարուէր։ Խրմեանի երեւանին փոքր շարժում

յառաջ չըներւաւ, ամէկը լի հնտապքքրուէնինորա գաղափարներով : Իր առհուն, պարզ եւ սրտա- շարժ քարոզներու մէջ նրիմեան Հայրիկ կարծես օղակ կ'ուզէր գտանալ կառասի եւ Ասպուրա- կանի մէջ՝ բացատրող Հանդիսանալով այս վեր- ջնոյս իրական կացութեան : Այս իրողութիւնը մէջ Համակառութիւն շահեցոց դէկի իր անձնաւորու- թիւնն, եւ նրիմեանի ձեռնարկած հանգանակու- թիւնը յաջողութեամբ կը լայտա աջանքար : Բայց ամէն բարիք գործ միշտ ունեցած է իր նույնանուներն, եւ նրիմեանի գործունեւթեամբ մէջ ամէն քայլա- փիսին կը Հանդիպինք այսպիսի արգելքներու, գործն կասեցոցած են զի՞նք գործի ամենայաջը ժամանակաւ :

Նոր կանուելով է յմաժին, սրբման հար-
կաթիքցաւ վերագրանել իր կոնդակն սղնը-
տուողին, եւ Տեսացաւ Կառասիէ: Բայց նա իր
անցած բոլոր քաղաքներու մէջ իր սիրափի քա-
րոզներու պահած է ժողովրդի սրմին: Ամօքին
Փայտ, եւ Նորա յիշատակն քաղցր եւ անազարտ
մանց ժողովրդեաւ մէջ: Իր ողեւորութիւնն այ-
նու ամենայնիւ ապարդիւն չէր մասցած:

Խրիմեան 1861 ին վերագրածաւ Վարագգ, ուր նոր եռանդով սկսաւ յառաջցնել սկսած դոքը : « Արծուի Վասպուրականի, մէջ սկսան Հրատասակովի Կակասի ուղեւորութեան սպասուորութիւնները, որոնց մէջ Տիգլիսի մարտ բաւական հետաքրքրական է, ունակ անելու նյոյ ժամանակի տեղական հանգամանքն եւ միեւնյոյն ժամանակ գրողին հայեցքն այդ մասին : — Յաջորդաբարին Հայրիկի Պատրիարքարանէն առած հշիանութեան համաձայն կուղեւորէք գէպի հարօն, ուր Ս. Կարապետի Հռչակաւոր վանիք վեճակի բարեկարգութիւնն անհրաժեշտ էր գատուած : — Եւ իր զարմանալի եռանդովնի, աշխատութեամբն եւ հոգատարութեամբ Խրիմեան յաջողցաւ Ս. Կարապետի վանիք կերպարանափոխ ընել, Հիմնելով այն տեղ Նոր տպարան, կարգի բերելով ուսումնարանը եւ ուշադրութիւն գրամմենով վանիք ասպասուած ոք վրա Ս. Մատու աւելցայ Խրիմեանի աշակերտունքն . եւ երբ Վարագգայ վանիք ձեռնուառուներէն ուսանց որոնք իր աշխակերտներն եւ աշխատակիցներն էին, քահանայական կարգն ընդունեցան, այն ժամանակ այս վերջնները աւելի հաստատօւէն մուտքաներով ժողովրդեան մէջ, Խրիմեանի ձեռնուար կութիւնն սկսաւ աւելի ընդգրածակիլ : Ժամանակին հայ հոգեւորականներէն ոչ ոք այնքան լւա երբ ըմբռնած կրթութեան եւ լրագրութեան ժողովը գործեան մէջ տարածման օգուտն, եւ ոչ ոք

այլքան հաստատամորեն նիզ գինը նույիքած էր պատ գ ողին, որքան կրիման: “Արծով լ ասու պուրականէն, վլրջ, առաջն անգամ Տարօնց մշջ երևան կ'ելլէր Հայերէն թէրթ, եւ առեւ արծով էր” Արծովիք Տարօնց (1863): Այս իրադութիւնն այսպահ մտ էին Ժողովրդական արտին, որ սա միանգ ամա ընդ միտ ընդունեցաւ աշակերտանիրու կողմէն Խրիմեանին տրամա Հայրիկ կուռածն, եւ այնուհետեւ ժողովրդան համար “Հայրիկին անձնաւորմէիւր սուրբ էր:

Սակայն երբ ժողովուրդը խորին յարգածեց և սիրով Հայրիկի Խօսքերը կ'ընդունէր եւ զիտք գրեթե կը պատեր, միւս կողմէն հային այսպիսներ, որովք ի սկզբանէ ի վեր ամենամեծ նախանձնվ եւ ատելութեամբ կը տեսնէի այն բորբ բամբամթի բարեկարգութիւններն, որ Խրիմնան կը հատակը Վասպուրականի եւ Տարու նշ մէջ. վասն զի եթէ ունաց Համար նա անհաջոց էր պատճառաւ, որ իդենք պարզապես չէն ըմբռներ Խրիմնանի ձեռնորդութեան ռաւունելին, բուն մեծ մասի Հակառակութեան շարժաւիմն այն էր, որ Խրիմնանի երեւալըն իրենք յարգէ ինչած էն, ժողովրդեան առջև ալ ևս նյոյ ազբեցութիւնը չունեն, իրենց սովորական անձնական հասութից անողղակի աղջիւրները ըրցած էն, եւ իրենց Համար անձնական ազգեցութեան, անսպաս շահոց եւ յաղող հունձքը ասպարէզն պիտի նեղնար: Ժամանակ գեղ բարեկարստիկ չէր Խրիմնանի դիտած կրթական որդոցն անարգել յառաջանաւունել, եւ ժամանակի այս ծննդու եւ խափանարար ընթացքի գերակաստանները՝ հայ Նորեւորական նորմերն եւ հայ ազգեցիկ անձնիք էնի: Իդեական նորութիւնն եւ հայ ազգեցիկ անձնիք էնի: Արդարացած մեռնելութեան գեմ քարոզել եմք գեղ եւ հայ շատերոյ Համար սարսափելի բարոյական յանցակը եւ ազգակործան ընթացքը կը Համարուի, որչափ ուրեմն այն ժամանակ, երբ Խրիմնանի Համակրող շըշանն այլքան ալ զօրաւոր չէր ի սկզբան, եւ չէր կարող Հակառակութեան ոգիքը Խեղդել: Խաւալիր որդիք՝ երբ իրենց գալաքարաց Հակառակոյ եւ իրենց անշաբաւութիւնը Հարուածող անձանց վասալ կ'ուզնն, իրբեւ իրենց սովորական եւ ամենալուսակը, զինքը կ'ուզնն իրենց անուանական մենացու զինքը, կը դիմեն իրիշն անուանական թեան, կեղծելու եւն, որով կ'աշխատին անդամատել իրենց Հակառակորդներոտ գործն եւ անձնաւորութիւնը: Այսպէս ալ պասահեցաւ Խրիմնանի: 1865էն մինչեւ 1868ը ամէն կ'ըստ թշնամութիւններ անցացուցին Հակառակորդ

Ները նորա վրայ, եւ Հայրիկ արդարանալը եւ իր գործը խափանման վտանգի է ազտանիլու համար հարկ եղաւ որ այս միջցոն շարունակ ծարօնէ մաս, Վանէ և, Պղին, և Պոռէ Կարին, Կարոնէ և Պղին եւայլին Ցանապարհորդէ: Են նա անխոնի իր կատարէր այս բորբ ճանր ու կեւորութիւններն, աշխատելով ամէն տեղ ապացու ցանել իր անմեռնթիւնը՝ եղած զափարութիւններու գէմ: Առ մոլոր Հականակութիւնն գէպաքերու մէջ անշոշուա ամենէն ցաւալին է այն պարագայն, որ երբեմ պատահցեցա Ս. Կարապետի վանքի մէջ: Սակայն արդարութիւնը, թէ եւ ուշ, բայց մշտ յալթող է: Եւ Խրիմնանի անպարտութիւնը վերջապէս երեւան ելաւ, իր թշնամիներն ունակ պատժու եցան եւ ինք ալ գարձաւ Վասպարականներու: Իր ընդհատակա գործունեութիւնը շարպանակերու: Եթէր փոքր ի շատէ իրերն սկսն նախկին վերջարանակառանը, թէ եւ ու կատարելապէս, վասն զի՞ Արծիւ, ննըր գագարած էնին վերջանապէս, որիքիմնան գնաց կշըմածին, 1868ին՝ ուր եպիսկոպոս ձեռնադրուեցա: Տարօնց վրայ, Գէորգ Դ. Կամողիկոսի ձեռուք եւ գարձաւ Մուշ:

Կրիմեան Հայրենիք պատրիարքութիւնը
տեսեց մօտ 4 տարի Այս միջոցին նորա ամենա-
մեծ հոգը ժողովուրդն էր: Իր բոլոր գործունէու-
թիւնը կարգադրած էր այն ուղղութեամբ որ հայ-
ժողովուրդը թէ Վ. Գրինի եւ թէ մանաւամբ
գաւառներու մէջ ունենայ Հոգեւոր, բարպարագա-
ւութեամաս կինաց մշշ անորութիւն եւ
յառաջադիմութիւն: Պատրիարքարաննիր պատրի-
քերէն աղասի, Հոգեւորական զամն իր կոչման
լիապէս Համապատասխանէ: Ինչ որ նա իրեւու-
պարզ գանահայր սկսած էր մի միահաւատու-

եւ ամձուկ շըջանի մէջ կատարել, կ'աշխատէք այժմ նցյն ընդհանուր՝ իր իշխանութեան ահամանի մէջ գտնուած Հայոց վրայ տարածել: Եւ կ'աշխատէք, կը գործէլ մի միայն իր ներքին համբամամբն, այնպէս ննապէս իր խիրճը, իր գատողակամինն եւ իր անհուն ժողովրդակամբութիւնը ցցը կու ապահն իրեն: Կա միշտ պարզ է եղած իր գատարագոտթեան ժամանակ, պարզ այնպէս ինչպէս էր Վարդապահ վահապահ Հաւասարապւ ընդունն լութիւն է տուած մշակին, արհեստառորն, վաճառականն եւ ալնուականին, մանաւանդ աւելի աւազիններուն քան վերջիններուն, վասն զի առաջիններն աւելի պէտք ունին Հոգածութեան քան հարուստն ու աղոնականը: Աշխատած է մասնաւոր ուշագրութիւն գարձենել միշտ գաւառաց վիճակին. վասն զի գաւառաներն աւելի կարոտ են առանձին ինաւասարութեան. գաւառական ժողովզօրի կիմութեան եւ բարորութեան գործն առանձինպէս կը գրաւ իր իր մասգրամինը Սակայն այս իրացութիւններն, այս հանգամմաններն իիստ բարդ խոմենք յառաջ բերին իրեն եւ իր ընթացքին հակառագողներուն մէջ, մինչեւ այս աստիճանի որ Խրիմն ան այլ եւս անհարութ համարեցաւ շարունակել պատրիարքութեան պաշտօնն, եւ քանի մի փորձերէն յետոյ 1873ի Օգոստոսին վերջնական կերպով հրաժարեցաւ, յաջորդ անձների իրեն ներսէ Պարտագետեանը: Պատրիարքական իշխանութեան հրաժարելէ վերջ Խրիմեան Հայրիկ հարդի շարունակ մասց կ. Պոլիս, ուր այժմ գործնական վարչական գործունէուն մատան մէջ էր բարցարկիթական վարդապետական կառապետականներին մէջ. եւ այս նոյնպէս մէջ համակրութիւն է ափուած իր շուրջ:

Ծանօթէ արդէն Հայրիկի վերջին ու զեւուրութիւնն յաւըսպա, ուր չըստ ափս կեցաւ: Պերլինէն գարած կ. Պոլիս, այս անգամ կ. Պոլիս երկրոր չկեցաւ: Վասպուրական կը գրաւէր զիկ, եւ նա 1879ին դիմէց գէզ ի վան: Այն ժամանակ սարսափէլ վիճակի մէջ էին վան և շըջակայ գաւառները: Սովոր ափրած էր ամբողջ երկրի վրայ. ժողովուրդն ամենամեծ կարօւթեան մէջ էր: Եւ աչա Խրիմեան որ նախ սկսած էր լրս սփռել իր հայրինների, այժմ կը ստիպուէր Հաց բաշնել: Շատ կողմենն ոգնութիւններ կը հասնէն ստիպեաններուն, եւ Խրիմեան Հայրիկ կը դիմէափառէր այս նոյսասներու քաշնամք: Այս հանգամանաց շնորհիւն նցյն խակը բորբըրն եւս սկսան ամենալըրդ կէրպով յարգիւ եւ սիրել զհայրիկն:

Խրիմեան Վասպուրական գտնուած ժամանակ վիրասան կսասաւ: Կրթողական ձեւնարկութեան վրայ հոգ տանիլ, եւ բացաւ առաջն երկրագործական գործական մասնակիւթեամբ անշուշտ կը յաջողներ այդ ընակի գործի տեւութիւնն է, իթէ պէտք ըըլար որ վերջին անդամ թողէ իր Հայրիններ 1885ին եւ գայ կ. Պոլիս, ուր եւ տարի անցընելէն յետոյ ուղեւորեցաւ Երասուագու, ուր կը բնակի այժմ: Եւ ուսկից համայն իր սիրելի Հօսի ներկայացոցիներու միահամուր բարձանօր հրաժրուեցաւ բաղմել էջմիածնի գահը: 1885ին նշնակւս ամէն կողմէն կը բազմացուէր տեսնել զինքն այս միեւնոյն պարագայի մէջ, բայց հանգամանքներն այս ժամանակ սարբէր կերպարանք ունեին:

Խրիմեան Հայրիկ բաց ի անձնանուէր Հօսին, ընաբիր առաջնորդ, բարզու լինելէ, միանաւայն գրաւէ գրագէտ ալ է: Էլիշեցինք արդէն որ նա գրած էր “Հռոմէւս Արտաւունուն” եւ “Հռոմէւս Աւելուց եւրէն”, 50 ավան թուականներն, որպէս երկու լու կեցին տպագրութիւն ունին: Բնիկից վերջ նա գրած է “Մորդուրու ու ույուննեւու երինից”, “Խոսք հուսուն”, “Գրաւուից լինունից”, “Ալբուն եւ Սոմուելու”, “Հայրիոյն”, “Անդունից” եւ քանի մի ուրիշ փոքր գրաւածներ. եւ այս բոլորի մէջ գեղեցիկ ոճի հետ կիր կը հանէ միանգամայն իր զգայուն սիրոն եւ միշտ Հայրական գոտուիկ յորդուններ կը կարդայ:

Հայրիկն ժամանակին հայ հոգեւորանութեան մէջ ամենած ողովրդական մարդն է, եւ նորա ժողովրդականութիւնը հասաւատ հոգի վրայ է հիմուած:

Զ. Ա. Խ. Խ. Խ. Խ.

— 484 —

ՍԱՅԵՆԵԽՈՍՍԱԿԱՆ

Սրմն Գարամանան - նոր Արագակիր նայերէն Խորի: Վ. Պոլիս, տպագոր. ն. կ. Պէտակիքան. 1892: Փորոք Տերու 672: Դիմէն է 16 զանենակ:

Այս հին լեզուի ուսման ծագիեւին եւ նորանոր գիտական հետազոտութեանց յամափելվ՝ նոյն էլեզուին նոր բառարանի մէ Հարին գրակէ է այսօր: Այս կան մէկն աւելի ընդարձակ կամ համառուստ բառապահներ գրաքարի, ուսկադ անոնց ի ժամանակին ազգին պիտոյն ըստ շափոյ կարօւթեան լեզունելէն ետքը՝ իրենք ալ հայաց անցանակին հետ: Եւ մեր արդի փառացից համար անոնց գործածութիւնը լոկ առ հարիի է, այսինքն առ ի շեյս նոր լաւագուէի մը: Սուկոյն այս հարին